

Nowoczesny podręcznik do psychologii rozwojowej przedstawiający:

- teoretyczne podstawy studiów nad rozwojem i ewolucją dyscypliny,
- klasyczne badania i teorie, które wywarły istotny wpływ na kształt współczesnej psychologii rozwoju człowieka,
- obecny stan i perspektywy przyszłych badań,
- najnowsze koncepcje, problemy i wyniki badań pozwalające zrozumieć zmiany w zachowaniu człowieka w ciągu życia,
- zagadnienia stosowanej psychologii rozwojowej oraz zastosowania wiedzy o rozwoju w wybranych obszarach praktyki społecznej,
- rozwiązania dydaktyczne przydatne w samodzielnej pracy studenta: bloki rozszerzające, podsumowania rozdziałów, słowa kluczowe, zadania kontrolne, słownik pojęć, dodatkowe lektury.

Podręcznik jest obszernym kompendium współczesnej wiedzy psychologicznej dotyczącej rozwoju człowieka. Obejmuje historyczne, teoretyczne i metodologiczne podstawy rozumienia psychicznego rozwoju oraz szczegółową charakterystykę poszczególnych okresów życia. Ponadto przedstawiono ważne zagadnienia stosowanej psychologii rozwojowej – w edukacji, opiece psychologicznej oraz w psychologicznej diagnostyce i terapii.

Z recenzji prof. dr hab. Ireny Obuchowskiej

PRZEDMOWA	XI
I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA	1
<i>redakcja Janusz Trempala</i>	
1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA	3
<i>Marta Kiełar-Turska</i>	
1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo	3
1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza	4
1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu	5
1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku	6
1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku	6
1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku	7
1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem	8
1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku	8
1.2.2. Prace okresu międzywojennego	12
1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia	16
1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce	18
1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem	22
1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej	23
1.5. Podsumowanie	26
2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO	28
<i>Janusz Trempala</i>	
2.1. Pojmowanie rozwoju	28
2.1.1. Pojęcie rozwoju	28
2.1.2. Cechy zmian rozwojowych	31
2.2. Rodzaje zmian rozwojowych	36
2.2.1. Zmiany ontogenetyczne	36
2.2.2. Czas i zakres występowania zmian	37
2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca	38
2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych	38
2.3.1. Mikro- i makrorozwój	38
2.3.2. Poziom makroskopowy	39
2.3.3. Poziom mikroskopowy	40
2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych	42
2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych	43
2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych	45
2.5. Podsumowanie	48
3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ	50
<i>Janusz Trempala</i>	
3.1. Natura a kultura	50
3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie	50
3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń	53
3.2. Geny a środowisko	58
3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania	58
3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego	60
3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia	61
3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych	63
3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji	63
3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym	64
3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju	68
3.4. Podsumowanie	69

4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO**71***Hanna Liberska*

- 4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego 71
- 4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka 72
 - 4.2.1. Teorie psychoanalityczne 72
 - 4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się 80
 - 4.2.3. Teorie poznawcze 85
 - 4.2.4. Teorie etologiczne 95
 - 4.2.5. Podejście humanistyczne 102
 - 4.2.6. Podejście socjologiczne 104
 - 4.2.7. Podejście ekologiczne 105
 - 4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne 107
- 4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej 113
 - 4.3.1. Koncepcja strukturalizacji i restrukturalizacji doświadczenia Tyszkowej 113
 - 4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej 115
 - 4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemezyńskiego 117
 - 4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały 119
 - 4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porębskiej 120
 - 4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrańskiego 121
 - 4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego 123
- 4.4. Podsumowanie 125

5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA**127***Janusz Trempała i Marian Olejnik*

- 5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej 127
 - 5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie 127
 - 5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne 129
 - 5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy 132
- 5.2. Plany badań rozwojowych 133
 - 5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go 133
 - 5.2.2. Strategie tradycyjne 134
 - 5.2.3. Strategie sekwencyjne 136
- 5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji, dopasowanie modeli 137
- 5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojem psychicznym 140
- 5.5. Podsumowanie 142

II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA**W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA***redakcja Maria Kielar-Turska***6. OKRES PRENATALNY****147***Dorota Komas-Bielea*

- 6.1. Embrionalny okres życia 147
 - 6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia 147
 - 6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka 149

- 6.2. Płodowy okres życia 153
 - 6.2.1. Rozwój fizyczny 153
 - 6.2.2. Rozwój motoryczny 157
 - 6.2.3. Rozwój zmysłów 159
 - 6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego 163
 - 6.2.5. Komunikacja prenatalna 166
 - 6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka 169
- 6.3. Narodziny jako etap rozwojowy 169
- 6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym 170

7. Wczesne dzieciństwo**172***Marta Białecka-Pikul*

- 7.1. Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia 172
 - 7.1.1. Noworodek 172
 - 7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia 174
 - 7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie 183
 - 7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt 187
- 7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia 189
 - 7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 189
 - 7.2.2. Rozwój poznawczy 190
 - 7.2.3. Rozwój komunikacji i języka 192
 - 7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 194
 - 7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność 196
- 7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa 200

8. Średnie dzieciństwo – wiek przedszkolny**202***Maria Kielar-Turska*

- 8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 202
- 8.2. Rozwój poznawczy 204
 - 8.2.1. Sprawności percepcyjne 204
 - 8.2.2. Funkcje zarządzające 205
 - 8.2.3. Pamięć 206
 - 8.2.4. Myślenie 208
 - 8.2.5. Reprezentacja poznawcza 212
- 8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 215
- 8.4. Rozwój emocjonalny 219
- 8.5. Rozwój społeczny 221
- 8.6. Dziecięca moralność 223
- 8.7. Osobowość dziecka 224
- 8.8. Formy aktywności 226
- 8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa 229

9. Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny**234***Anna Kołodziejczyk*

- 9.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 235
 - 9.1.1. Rozwój fizyczny 235
 - 9.1.2. Sprawność motoryczna 235

9.2. Rozwój poznawczy	235	10.5.2. Rozwój moralny adolescentów a motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne	275
9.2.1. Rozwój myślenia logicznego	235	10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających	277
9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji	236	10.6. Rozwój społeczny	277
9.2.3. Obraz świata	240	10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami	277
9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne	242	10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie	279
9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi	242	10.7. Zachowanie młodzieży – przegląd wybranych zagadnień	280
9.3.2. Sprawności komunikacyjne	242	10.7.1. Zachowania pozytywne	280
9.3.3. Język pisany	243	10.7.2. Zachowania negatywne	281
9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny	245	10.8. Podstawowe formy aktywności	283
9.4.1. Rozwój percepcji społecznej	245	10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania	283
9.4.2. Rozwój relacji z innymi	245		
9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji	247		
9.5. Rozwój moralny	249		
9.6. Osobowość	251		
9.7. Formy aktywności	253		
9.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa	254		
10. DORASTANIE	259	11. WCZESNA DOROSŁOŚĆ	287
<i>Anna Oleszkowicz i Alicja Senajko</i>		<i>Ewa Gurba</i>	
10.1. Rozwój biologiczny	259	11.1. Wkraczanie w dorosłość	287
10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiąganie wyglądu człowieka dorosłego	259	11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy	289
10.1.2. Rozwój seksualny – ku zachowaniom intymnym	261	11.3. Rozwój fizyczny	292
10.2. Rozwój poznawczy	263	11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny	293
10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości	263	11.4.1. Rozwój emocjonalny	293
10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji	264	11.4.2. Związki intymne	294
10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania	264	11.4.3. Małżeństwo i rodzina	295
10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji	265	11.4.4. Aktywność zawodowa	297
10.2.5. Pamięć w okresie dorastania	266	11.5. Rozwój poznawczy	298
10.3. Rozwój emocjonalny	266	11.5.1. Perspektywa psychometryczna	298
10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji uczuciowej	266	11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna	299
10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości	268	11.6. Rozwój moralny	303
10.4. Rozwój osobowości	269	11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej	305
10.4.1. Przejście od nieśpójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego	269	11.7.1. Zmiany w strukturze Ja	305
10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających	270	11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości	306
10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających	271	11.7.3. Rozwój tożsamości	308
10.4.4. Rozwój tożsamości	273	11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości	309
10.5. Rozwój moralny	274		
10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej	274	12. ŚREDNIA DOROSŁOŚĆ	312
		<i>Marian Olejnik</i>	
		12.1. Rozwój fizyczny	312
		12.1.1. Funkcje czuciowe	312
		12.1.2. Funkcje psychomotoryczne	313
		12.1.3. Ogólny stan zdrowia	313
		12.2. Rozwój poznawczy	314
		12.2.1. Inteligencja psychometryczna	314
		12.2.2. Prywatne teorie inteligencji	315
		12.2.3. Myślenie postformalne	316
		12.2.4. Wiedza „ekspertywna”	316
		12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny	317
		12.3.1. Kryzys wieku średniego	317

- 12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej 318
 12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie 319
 12.4. Rozwój osobowości 320
 12.4.1. Modele stabilności 320
 12.4.2. Modele wzrostu 322
 12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości 323

13. PÓŹNA DOROSŁOŚĆ 326

Maria Straß-Romanowska

- 13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości 326
 13.2. Biologiczny wymiar starzenia się 327
 13.2.1. Mechanizmy starzenia się 328
 13.3. Społeczny wymiar starzenia się 330
 13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych 331
 13.3.2. Rola społeczne w późnej dorosłości 331
 13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego 333
 13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych 333
 13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości 337
 13.4.3. Mądrość człowieka starego 342
 13.5. Jakość życia w późnej dorosłości 344
 13.6. Kres życia - umieranie 345
 13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości 347

III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA 351

redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji 352

14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA 353

Maria Ledzińska i Ewa Czerniewska

- 14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu 353
 14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz 354
 14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym 355
 14.4. Metapoznanie 356
 14.4.1. Istota, struktura, rozwój 356
 14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą 357
 14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania 358
 14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania 359
 14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej 359
 14.5.2. Etapy nauczania 361
 14.6. Podsumowanie 363

15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM 364

Adam Niemczyński

- 15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 364

- 15.2. Wiedza wynikająca z badań nad rozwojem społeczno-moralnym 365
 15.2.1. Natywizm i charakter moralny 365
 15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm 367
 15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny 368
 15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 373
 15.5. Podsumowanie 376

16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW 379

Jan Łuczyński

- 16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju 379
 16.1.1. Nabywanie wiedzy 380
 16.1.2. Orientacja w świecie wartości 381
 16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych 383
 16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym 387
 16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem 388
 16.2. Zarządzanie edukacyjne 390
 16.3. Podsumowanie 391

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej 393

17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO 395

Ludwika Wojciechowska

- 17.1. Rodzina: definicje i właściwości 395
 17.2. Teorie rozwoju rodziny 396
 17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków 402
 17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia 405
 17.5. Podsumowanie 405

18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI 407

Maria Czerwińska-Jasiewicz

- 18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania 407
 18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży 407
 18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież 408
 18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a samopoznanie 408
 18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu 410

18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania 411	20.2.4. Zaniedbania i inne formy patologii środowiska 436
18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież 411	20.2.5. Trauma psychiczna 436
18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży 412	20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne 436
18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości 412	20.2.7. Procesy inwolucyjne 436
18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży 412	20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej 436
18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji 413	20.3. Ogólne zasady wspomaganie rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną 437
18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości 414	20.3.1. Wspomaganie biofizyczne 437
18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań 414	20.3.2. Wspomaganie środowiskowe 437
18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież 415	20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne 438
18.5. Podsumowanie 416	20.3.4. Wspomaganie psychologiczne 438
	20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne 439
19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ 419	20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia 439
<i>Lucyna Zając-Lamparska</i>	20.4.1. Okres przed narodzeniem 439
19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się 419	20.4.2. Narodziny 440
19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się 421	20.4.3. Dzieciństwo 440
19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych 421	20.4.4. Okres szkolny 441
19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych 424	20.4.5. W kierunku dorosłości 442
19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się 425	20.5. Podsumowanie 444
19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym – samoocena i tożsamość 426	21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ 446
19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny 426	<i>Ewa Pisula</i>
19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości 428	21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum 446
19.4. Podsumowanie 430	21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem 448
Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka 432	21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja 449
	21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym 450
20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ 433	21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem 451
<i>Małgorzata Kościelna</i>	21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych 452
20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej 434	21.3.1. Problemy związane z dorastaniem 452
20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej 434	21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości 453
20.2.1. Wady genetyczne 434	21.4. Podsumowanie 453
20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego 435	SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH 455
20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności 435	LITERATURA CYTOWANA 461
	INDEKS NAZWISK 514
	INDEKS RZECZOWY 527
	WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI 536
	O AUTORACH 537